

آسیب شناسی توسعه گردشگری شهرستان نهاوند

اصغر جورابی^{*۱} بیژن رحمانی^۲

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی توریسم دانشگاه آزاد اسلامی واحد ملایر

۲- دانشیار گروه جغرافیای دانشگاه شهید بهشتی

چکیده:

گسترش شهرنشینی از علل مهم شکل گیری گردشگری قلمداد می شود. گردشگری (توریسم یا جهانگردی) پدیده ای است که از دیر زمان با اشکال خاص خود در جوامع انسانی وجود داشته و به تدریج با تحولات تاریخی، مراحل تکامل خود را تا عصر حاضر طی نموده است. این پدیده عموماً بر پایه سفر و جابه جایی بنا شده که خود، زاده ی نیازهای گوناگون روانی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی انسان است. توسعه گردشگری و به خصوص افزایش تعداد جهانگردان، باعث رونق طیف وسیعی از فعالیت های اقتصادی کشور یا منطقه میزبان می شود (کارگر، ۳۹، ۱۳۸۶). با توجه به اهمیت این موضوع در عصر حاضر و قدمت شهرستان نهاوند که گفته می شود به ۳۵۰۰ تا ۴۵۰۰ سال قبل از میلاد بر می گردد، متأسفانه در زمینه ی گردشگری داخلی و خارجی پیشرفتی نداشته است و در زمینه تبلیغات و شناساندن این شهر به عنوان یکی از مراکز گردشگری منطقه اقداماتی در خور انجام نشده است. بنابراین نیاز به برنامه ریزی های مناسب و توجه بیشتر در زمینه ی توسعه گردشگری در این شهرستان ضروری می نماید، با توجه به کلیات گفته شده، پژوهش حاضر به آسیب شناسی توسعه گردشگری شهرستان نهاوند می پردازد که بتوان با بررسی علل توسعه نیافتگی گردشگری شهرستان نهاوند به راه حلی برای توسعه هر چه بیشتر گردشگری این شهرستان رسید. لذا مسأله اصلی این پژوهش این است که چرا این شهرستان علی رغم داشتن توان های متعدد و متنوع گردشگری ناشناخته مانده و از فاکتورهای توسعه فاصله گرفته است.

در این پژوهش سعی شده تا تعریفی کلی از گردشگری، توسعه پایدار و آسیب شناسی گردشگری در ایران ذکر شود. سپس خلاصه ای در مورد شهرستان نهاوند از ابعاد تاریخی و جغرافیایی و جاذبه های موجود در آن گفته شود و در آخر یافته های موجود با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی مورد بررسی قرار گرفته و به آسیب شناسی توسعه گردشگری شهرستان نهاوند پرداخته است.

واژگان کلیدی: آسیب شناسی، توسعه، گردشگری، نهاوند.

* نویسنده رابط: asghar_jorabi@yahoo.com

مقدمه:

گسترش شهر نشینی از علل مهم شکل‌گیری گردشگری نوین قلمداد می‌شود. گردشگری (توریسم یا جهانگردی) پدیده‌ای است که از دیر زمان با اشکال خاص خود در جوامع انسانی وجود داشته و به تدریج با تحولات تاریخی، مراحل تکامل خود را تا عصر حاضر طی نموده است. این پدیده عموماً بر پایه سفر و جابه‌جایی بنا شده که خود، زاده‌ی نیازهای گوناگون روانی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی انسان است. توسعه گردشگری و به‌خصوص افزایش تعداد جهانگردان باعث رونق طیف وسیعی از فعالیت‌های اقتصادی کشور یا منطقه میزبان می‌شود (کارگر، ۱۳۸۶: ۳۹).

مسافرت واژه‌ای به قدمت تاریخ است. بشر از زمان پیدایش پیوسته در جابه‌جای و مسافرت بوده است (نوابخش و صفی، ۱۳۹۲: ۱۱).

انقلاب صنعتی که از سال ۱۷۵۰ تا ۱۸۵۰ ادامه یافت پایه و اساس گردش‌های دسته جمعی را که امروز با آن آشنا هستیم، به وجود آورد. امروز جهانگردی و مسافرت به صورت یکی از پایه‌های استوار نظام اقتصاد جهانی درآمده است.

بیان مساله:

با توجه به این‌که پژوهش حاضر در نظر دارد به آسیب‌شناسی توسعه گردشگری شهرستان نهاوند بپردازد و این شهر با وسعتی قریب به ۱۴۶۱ کیلومتر مربع در جنوب استان همدان و به‌صورت یک دشت میان کوهی باریک و طویل در دامنه‌های شرقی زاگرس، بین ارتفاعات گرین در جنوب و کوه سفید، آردوشان و شادمانه در شمال واقع است و با این موقعیت دارای جاذبه‌های گردشگری متنوع طبیعی و تاریخی می‌باشد؛ طبق بررسی‌های انجام شده در تپه گیان واقع در ۱۸ کیلومتری جنوب غربی نهاوند در حدود ۳۷ سده قبل از میلاد مسیح قومی در این منطقه زندگی می‌کردند که تمدنی شبیه تمدن بین‌النهرین داشتند و بعدها توسط اقوام دیگر از جمله اروپایی و آسیایی از بین رفت. شهر نهاوند مقارن انقراض هخامنشیان در حمله اسکندر مورد تاخت و تاز قرار گرفت ولی به کمک دژ و باروهای محکم در امان ماند. سلوکیان نیز به این شهر حمله کردند و پس از فتح آن مدتی در آنجا اقامت داشتند. در دوره ساسانیان یزدگرد سوم دژ محکمی در آن بنا کرد که تابستان‌ها را در آن به سر می‌برد. در حمله اعراب به ایران سپاهیان اسلام با مقاومت سپاهیان ایران در نهاوند روبرو شدند که در نهایت با توجه به ظلم و ستم شاهان و پذیرش اسلام از سوی ایرانیان سپاه ایران شکست خورد. بدین ترتیب یافته‌های باستان‌شناسی و منابع مکتوب موجود تاریخی حاکی از کهن‌سالی این خطه از سرزمین ایران و جلوه‌ای ماندگار از تاریخ پر فراز و نشیب است. چشمه‌سارها و سراب‌های کم نظیری چون سراب گاماسیاب، گیان، فارسبان، ملوسان، گنبدکبود، کنگاورکهنه، گردکانه، بنفشه و رازانه تمامی منطقه را سیراب و به یک قطب بزرگ کشاورزی و گردشگری

مبدل می‌سازد(همدان سلام، ویژه نامه نوروز ۹۲ : ۱۸). اما علی‌رغم داشتن توان‌های متعدد و متنوع گردشگری؛ استفاده بهینه و قابل توجهی از آنها به عمل نیامده و این شهرستان ناشناخته مانده است. با توجه به این نکته که از عوامل مهم در توسعه گردشگری توجه به زیرساخت‌های مناسب از جمله اماکن اقامتی متعدد متناسب با میزان گردشگر، تعدد وسایل نقلیه مجهز، وجود وسایل نقلیه پر سرعت تر جهت سهولت ارتباطات برون شهری (از جمله قطار و هواپیما)، توجه به خانه‌ها و کمپهای فصلی مناسب در روستاها به‌ویژه روستاهای هدف گردشگری، تعدد دفاتر خدمات مسافرتی و جهانگردی دارای مجوز، فروشگاه‌های متناسب با نیاز گردشگران، رستوران‌ها و اغذیه‌فروشی‌های متنوع، تأسیسات زیربنایی در کنار جاذبه‌ها، وجود نیروهای متخصص، توجه به تبلیغات گردشگری و فرهنگ سازی و آموزش مردم و... می‌باشد؛ اما متأسفانه این شهرستان در خصوص موارد فوق اقدامات مناسبی انجام نداده است و در جهت توسعه گردشگری داخلی و خارجی پیشرفتی نداشته است و در زمینه تبلیغات و شناساندن این شهر به عنوان پایتخت تمدن ایران زمین اقداماتی در خور انجام نشده است. بنابراین نیاز به برنامه‌ریزی‌های مناسب و توجه بیشتر در زمینه‌ی توسعه گردشگری در این شهرستان ضروری می‌نماید، با توجه به کلیات گفته شده، پژوهش حاضر به آسیب شناسی توسعه گردشگری شهرستان نه‌اوند می‌پردازد که بتوان با بررسی علل توسعه نیافتگی گردشگری شهرستان نه‌اوند به راه حلی برای توسعه هر چه بیشتر گردشگری این شهرستان رسید.

پیشینه پژوهش:

در مجموع پژوهش‌هایی به شکل پایان‌نامه و در قالب مقاله در خصوص نه‌اوند و جاذبه‌های آن توسط پژوهشگران و دانشجویان انجام گرفته است که در میان آنها پژوهش صورت گرفته با عنوان: راهبردهای توسعه توریسم در شهرستان نه‌اوند که توسط خانم فریبا سیاه‌وشانی انجام شده به این مسأله پرداخته که نه‌اوند علی‌رغم جاذبه‌های اکولوژیکی فراوان و متنوع نقش ناچیزی در جذب گردشگران داخلی و خارجی دارد و در این خصوص راهکارهایی ارائه داده است. و این پایان‌نامه تنها پایان‌نامه‌ای است که با موضوع حاضر ارتباط نزدیک‌تری دارد؛ اما می‌توان گفت پژوهش حاضر، پژوهش جدیدی می‌باشد.

روش پژوهش:

همان‌طور که گفته شد پژوهش حاضر یک پژوهش توصیفی-تحلیلی است، لذا برای جمع‌آوری اطلاعات روش‌های ذیل مورد استفاده قرار گرفته است.

- روش کتابخانه‌ای: جهت گردآوری اطلاعات مربوط به بخش‌هایی از پژوهش از جمله کلیات، پیشینه و ادبیات و سایر مباحث توصیفی از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است. در این مرحله کتاب‌ها،

نوشته‌ها، جزوات، نقشه‌ها) مجلات، مقالات، آمار نامه‌ها، روزنامه‌ها، سایت‌های مختلف اینترنتی و اسناد مرتبط با موضوع پژوهش و موضوعات مشابه جمع‌آوری، مطالعه و مورد استفاده قرار گرفته است. هم‌چنین در تهیه و گردآوری مطالب از ابزارهایی مانند فیش برداری و جدول نیز استفاده شده است.

- **روش میدانی:** در این روش از مشاهده و مصاحبه جهت گردآوری اطلاعات و نظرات مردم استفاده شده است.

مبانی نظری پژوهش:

اصطلاح توریست (گردشگر):

اصطلاح توریست یا جهانگرد یا (گردشگر) از قرن ۱۹ معمول شد. در سال ۱۹۶۳ کنفرانس جهانی توریسم در شهر رم برگزار گردید و واژه توریسم را به شرح ذیل تعریف نمود:

توریست کسی است که به طور موقت مسافرت می‌کند و در کشور مورد علاقه خود حداقل ۲۴ ساعت اقامت می‌نماید. در ضمن هدف از مسافرت خود را یکی از موارد زیر انتخاب می‌کند:

استفاده از تعطیلات، تأمین سلامتی، مطالعه و تحقیق، موارد مذهبی و ورزشی.

تجارت و امور بازرگانی، مسائل خانوادگی، ماموریت، شرکت در کنفرانس‌ها.

سازمان جهانگردی (WTO) جهانگردی را در قالب بازدید کننده، تعریف کرده است:

بازدیدکنندگان کسانی هستند که به کشور دیگری غیر از کشور محل اقامت خود وارد می‌شوند، و مقصودی به غیر از آن چه در کشور خود داشته‌اند پیگیری می‌نمایند. این گروه شامل جهانگردان و کسانی که به گشت‌های کوتاه و تفریحی می‌روند، نیز می‌گردد. در مجموع جهانگردان کسانی هستند که حداقل یک شب و بیش از یک شبانه روز را در کشور مقصد می‌گذرانند و هدفشان سرگرمی، تفریح، سلامتی و کسب آرامش، مطالعه، زیارت یا ورزش و امثالهم می‌باشد.

توسعه گردشگری پایدار:

در کنفرانس سازمان ملل در زمینه محیط زیست و توسعه، معروف به «اجلاس زمین» در ریودوژانیرو سال ۱۹۹۲، توسعه پایدار در بند ۲۱ دستور کار به تصویب رسیده، تشریح و تبیین شد. در حال حاضر توسعه پایدار به عنوان روشی تازه مطرح است که جوامع می‌توانند به این وسیله درباره سطح زندگی، عدالت اجتماعی و حفظ منابع بیاندیشند (نوابخش و صفی، ۱۳۹۲: ۷۳).

بعد از کنفرانس ریو در سال ۱۹۹۲، کمیته محیط زیست سازمان جهانی گردشگری فعالیت‌هایی را انجام داد و توسعه گردشگری پایدار را به این شکل تعریف کرد:

توسعه گردشگری پایدار نیازهای گردشگران فعلی و مناطق میزبان را برآورده و شانس آیندگان را حفظ و تقویت می کند. توسعه گردشگری پایدار منجر به مدیریت منابع تمام مناطق به شیوه‌ای می شود که نیازهای اقتصادی و اجتماعی و زیبایی شناسی را برآورده و تعامل فرهنگی، فرایندهای اکولوژیکی، تنوع حیات و سیستم‌های حمایت از حیات حفظ می شود.

آسیب شناسی گردشگری در ایران:

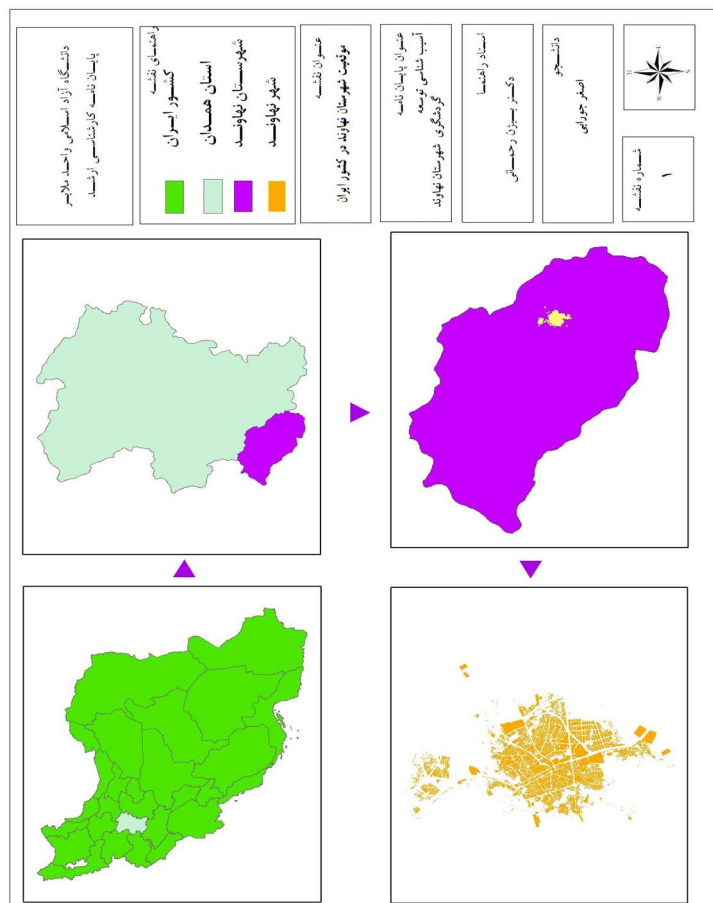
هنوز و پس از گذشت سالیان دراز، صنعت گردشگری در ایران، به سهم قابل قبولی در محاسبه درآمد ملی دست نیافته است (سمنانی، اینترنت).

نقایص موجود

مدیریت غیر تخصصی؛ کم قدرتی سازمان گردشگری؛ نگاه ارزشی مدیران به صنعت گردشگری؛ کمبود بودجه در حوزه گردشگری.

موقعیت شهرستان نهاوند در استان همدان:

همانطور که در نقشه ۱ ملاحظه می شود استان همدان در غرب ایران و بین استان‌های زنجان، مرکزی، اردستان، کرمانشاه و لرستان قرار گرفته و با مساحتی حدود ۱۹۴۹۳ کیلومتر مربع ۱/۲ درصد از مساحت کشور را اشغال کرده است.

نقشه ۱: موقعیت استان همدان و شهرستان نهاوند

موقعیت جغرافیایی نهاوند:

شهرستان نهاوند در جنوب استان همدان قرار گرفته و از مناطق تابعه آن استان به شمار می‌آید. وسعت آن ۱۴۶۱ کیلومتر مربع و ۷/۷ درصد از مساحت کل استان را به خود اختصاص داده است (سازمان مدیریت برنامه بودجه استان همدان).

همانطور که در نقشه ۲ ملاحظه می‌شود این شهرستان از شمال به شهرستان تویسرکان، از شرق به شهرستان ملایر و از جنوب به استان لرستان (بروجرد، اشترینان و نورآباد) و از غرب به شهرستان کنگاور از توابع استان کرمانشاه محدود است.

نقشه ۲: راهنمای شهرستان نهاوند
 مأخذ: میراث فرهنگی شهرستان نهاوند

یافته‌های پژوهش:

آسیب شناسی سراب‌ها و جنگل‌های نهاوند (امکانات):

بررسی مشاهدات به عمل آمده از تفرجگاه‌های آبی این شهرستان حاکی از آن است که این مجموعه‌های طبیعی کم نظیر علی‌رغم توان‌های محیطی بالا، از امکانات مطلوبی جهت جذب گردشگران برخوردار نیستند، به طوری که در سراب گاماسیاب که دسترسی به آن از طریق جاده آسفالت‌نورآباد امکان پذیر است تاکنون تعداد ۱۰ سکوی سیمانی و ۲ دستگاه سرویس بهداشتی احداث شده است و برق و تلفن آن نیز از مرکز روستای ورائنه قابل تأمین می‌باشد. آب آشامیدنی آن نیز از طریق چشمه‌های موجود در سراب تأمین می‌گردد.

هم‌چنین می‌توان به ایجاد یک نیروگاه برق آبی به مساحت ۱۲۵۰۰ متر مربع در اراضی حاشیه‌ی مظهر سراب اشاره کرد که دارای یک باب ساختمان جهت موتورخانه و یک باب ساختمان جهت نگهداری به مساحت ۲۵ متر مربع می‌باشد. هم‌چنین یک بند بتونی به منظور انتقال آب رودخانه‌ی گاماسیاب به داخل کانال نیروگاه احداث گردیده که ایجاد این سد باعث به وجود آمدن یک استخر به مساحت حدود ۱۰۰۰ متر مربع و عمق متوسط ۱/۵ متر گردیده که مساحت این حوضچه قابل گسترش بوده و جهت قایقرانی نیز مناسب است.

وجود سایت پرورش ماهی به نام « گاماس ماهی » نیز در این مکان خودنمایی می‌کند، این در حالی است که در ابتدای سال ۱۳۸۵ این منطقه به عنوان یک قطب توریستی جهت امکان‌دهی و فعالیت با برآورد هزینه‌ای بالغ بر ۹۰ میلیارد تومان انتخاب شده که تاکنون در این زمینه اقدامی صورت نگرفته است.

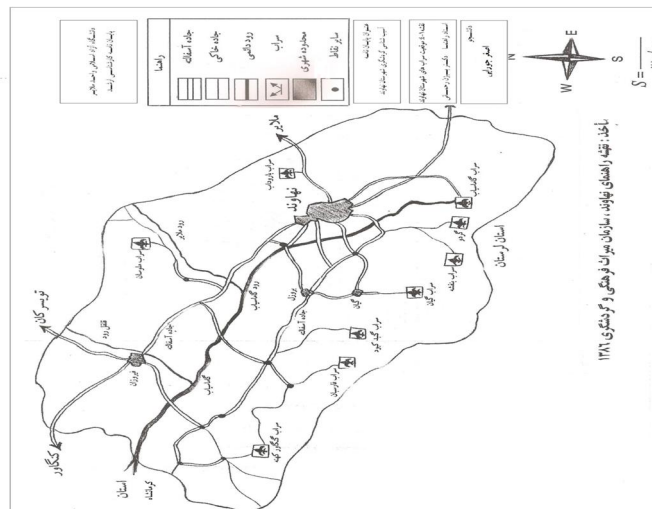
سراب گیان نیز از طریق جاده آسفالت‌نهد نه‌اوند - گیان قابل دسترسی است. در این مکان نیز دسترسی به آب، برق، تلفن از مرکز گیان صورت گرفته و دارای دو دستگاه سرویس بهداشتی و دو دستگاه آبخوری و تعدادی سکو جهت اسکان مسافران است که این امکانات ناچیز کفایت جمعیت زیاد این مکان را خصوصاً در روزهای تعطیل نداده و نیازمند فکر اصولی و تأمین اعتبار لازم جهت تبدیل این مکان به قطبی گردشگر پذیر می‌باشد (سیاه و شانی، ۱۵۹: ۱۳۸۶).

در سراب فارسبان، ملوسان، باروداب، کنگاور کهنه، گردو و بنفشه نیز به جز راه‌هایی که غالباً خاکی هستند، هیچ گونه امکاناتی جهت رفاه حال بازدیدکنندگان و تفرجگران وجود ندارد. این در حالی است که این مناطق به دلیل طبیعت بکر و زیبای خود، هر ساله گردشگران زیادی را در فصل تابستان علی‌رغم مسافت زیاد آنها از شهر (به جز باروداب) به خود جذب می‌نمایند که این مسأله نیز توجه بیشتر مسئولان ذیربط را جهت تبدیل این مناطق به مکان‌های توریست پذیر می‌طلبد. موارد فوق فهرست‌وار در جدول ۱ ذکر شده است و موقعیت سراب‌ها نیز در نقشه ۳ قابل ملاحظه می‌باشد.

جدول ۱ مناطق تفرجگاهی شهرستان نه‌اوند (سراب‌ها)

ردیف	نام تفرجگاه	مساحت به هکتار	نوع جاذبه	موقعیت مکانی	امکانات موجود جهت جذب گردشگر
۱	جنگل گیان	۱۵۰	جنگل طبیعی و سراب	جنوب نه‌اوند	دو دستگاه سرویس بهداشتی و سه دستگاه ظرفشویی - نمازخانه
۲	پارک جنگلی گاماسیاب	۸۵۶	سراب و طبیعت زیبا	جنوب نه‌اوند	ده سکوی نشیمن و دو دستگاه سرویس بهداشتی
۳	تپه ابوذر	۶۵	جنگل‌ها و مناظر	مرکز شهر نه‌اوند	دریاچه مصنوعی - آب نماو بوفه
۴	سراب فارسبان	۱۰۰۰	سراب و جنگل طبیعی	جنوب غربی نه‌اوند	-
۵	سراب کنگاور کهنه	۲	سراب	جنوب غربی نه‌اوند	-
۶	سراب ملوسان	۱۰	سراب	شمال نه‌اوند	-
۷	سراب بنفشه	۲	سراب	جنوب نه‌اوند	-

مأخذ: پایگاه اطلاع‌رسانی منابع طبیعی، اردیبهشت ۱۳۸۶، WWW.FRW.orG.IR

نقشه ۳: راهنمای سراب‌های شهرستان نهاوند

آسیب شناسی امکانات در ارتفاعات کوه گرین:

جان پناه پیش ساخته‌ای به این منطقه اختصاص داده شده که بخشی از هزینه‌ی احداث سکوی جان پناه را جناب آقای مهندس علیمرادیان (خیر نهاوندی) هدیه کرده است (شهبازی، رشیدی، ۱۵۸: ۱۳۸۲). در سال ۱۳۸۲ نیز دو کمپ با امکانات جزئی توسط ورزش دوستان جهت رفاه حال گردشگران محیط کوهستان به وجود آمده است که این امکانات محدود توسعه منطقه را با مشکلات زیادی مواجه نموده است؛ تنها می‌توان با ایجاد امکانات رفاهی بیشتر و اختصاص مبالغی جهت تأمین آن از سوی مسئولین ذیربط به جذب توریست‌های زمستانی پرداخت و بدین سان گامی در جهت توسعه منطقه برداشت (سیاه و شانی، ۱۳۸۶: ۱۸۴).

آسیب شناسی برخی از عوامل زیربنایی و روبنایی موجود در شهرستان نهاوند:

معمولاً جهانگردی از حیث عوامل تشکیل دهنده آن به دو بخش عوامل زیربنایی و روبنایی تقسیم می‌گردد. عوامل زیربنایی را شامل تأسیسات و اماکن ضروری گردشگری نظیر مراکز اقامتی و پذیرایی، جاده‌ها، فرودگاه‌ها، وسایل حمل و نقل، امکانات رفاهی و... می‌دانند و در بخش روبنایی می‌توان به عوامل منابع انسانی، مانند مدیریت عمل‌گرا، نیروهای ماهر و متخصص جهانگردی و تبلیغات گسترده رسانه‌ای، مسائل امنیتی و اطمینان خاطر جهانگردان از سفر به یک مکان اشاره نمود. به عبارت دیگر در جهت بهبود اوضاع صنعت گردشگری و توسعه این صنعت می‌بایست همواره به دو مؤلفه سخت‌افزاری (زیربنا) و نرم‌افزاری (روبنا) توجه شایانی نمود که در زیر به بررسی برخی از این عوامل در منطقه مورد مطالعه می‌پردازیم (شفیع زاده، ۱۳۸۵: ۴).

ارتباطات و حمل و نقل:

مهمترین عامل در تسهیل ارتباط مناطق سیستم و وسایل حمل و نقل می‌باشد. زیرا فضاها و عناصر مختلف محیطی توسط شبکه‌ی راهها و ارتباطات به همدیگر متصل شده و مردم از طریق شبکه‌های ارتباطی به محیط تحرک و جنب و جوش می‌بخشند. شهرستان نهاوند همانطور که گفته شد از طریق راه‌های اصلی زیر با استان‌های همجوار مرتبط است.

- نهاوند - ملایر - اراک - قم - تهران

- نهاوند - بروجرد - خرم‌آباد - خوزستان

- نهاوند - صحنه - کرمانشاه - کردستان

این شهرستان به دلیل واقع شدن در منطقه‌ای کوهستانی و واقع نشدن آن در مسیر جاده‌های پر رهرو و بزرگراهها در انزوایی نسبی قرار گرفته که همین امر در قلت تعداد بازدید کنندگان از منطقه نقش مؤثری داشته است.

بر اساس آمار ذکر شده، کل راه‌های آسفالتی همدان ۱۷۲۵ کیلومتر است که نهاوند ۱۶۹ کیلومتر معادل ۹/۷٪ از کل آن را به خود اختصاص داده است. هم‌چنین از کل ۷۸۳ کیلومتر راه اصلی استان ۹۳ کیلومتر معادل ۱۱/۸٪ و از کل ۷۹۷ کیلومتر راه‌های فرعی آسفالتی استان ۷۶ کیلومتر معادل ۹/۵۳٪ را این شهرستان به خود اختصاص داده است. این در حالیست که سهم این شهرستان از آزاد راه استان صفر درصد می‌باشد.

آمار بالا حاکی از آن است که استان همدان به‌ویژه شهرستان نهاوند از نظر میزان راه‌های آسفالتی ضعیف و از جاده‌هایی با استاندارد پایین برخوردار است. به طوری که بیشتر راه‌های منتهی شده به سراب‌ها، ارتفاعات و بوستان‌های نهاوند حاکی با عرض کم با تردد سنگین خودروهای باری و پر پیچ و خم بوده که گردشگران را با ریسک‌های بزرگی مواجه می‌نماید.

شایان ذکر است که به تازگی تعدادی از این مسیرهای فرعی به صورت راه‌های آسفالتی درآمده و تسهیل رفت‌وآمد باغداران و گردشگران را فراهم نموده است. هم‌چنین برنامه‌ریزی و فعالیت جهت عبور خط آهن از قسمت شرق شهرستان نهاوند می‌تواند دورنمای خوبی جهت رونق گردشگری در این منطقه ترسیم نماید. زیرا حمل‌ونقل ریلی امروزه به عنوان ارزان‌ترین و کم خطرترین وسیله حمل و نقل مطرح بوده و رونق صنعت استان و شهرستان را در صورت اتصال به خط آهن سراسری در پی خواهد داشت.

در زمینه‌ی وسایل حمل‌ونقل عمومی شهری نیز این شهرستان از کل ۳۵۱۵ دستگاه تاکسی استان ۳۴۵ دستگاه معادل ۱۰/۳۸٪ و از کل ۱۲۲ مینی بوس شهری استان ۲۵ دستگاه معادل ۲۰/۴٪ و از کل ۲۴۹ دستگاه اتوبوس در صدی را به خود اختصاص نداده است.

از بررسی آمار فوق نیز ضعف در وسایل حمل و نقل شهری و جاده‌ای در این شهرستان کاملاً احساس شده که همه‌ی این موارد نیاز به برنامه‌ریزی و اعمال مدیریتی عملگرا و اختصاص هزینه‌هایی جهت راه سازی و افزایش وسایل حمل و نقل شهری که می‌تواند موجبات تسهیل ارتباط با نقاط اطراف شهر را نیز فراهم نماید، خواهد داشت. گرچه تعداد زیادی از تفرجگران و مسافران از خودروهای شخصی جهت مسافرت استفاده می‌کنند؛ ولی مسئله‌ی سهمیه‌بندی بنزین و عدم استاندارد راهها و جاده‌ها خود می‌تواند معضل دیگری باشد که می‌تواند بر رونق گردشگری در منطقه تأثیر نامطلوبی داشته باشد.

در زمینه‌ی ارتباط هوایی نیز، استان دارای یک فرودگاه در شهر همدان می‌باشد که با توجه به کوچک بودن ابعاد باند تنها قادر به سرویس دهی به هواپیماهای کوچک مسافربری می‌باشد که توسعه فرودگاه همدان و نیز ساخت و راه اندازی فرودگاه برای شهرستان‌ها از جمله نهاوند از نیازهای ضروری استان در زمینه ارتباط هوایی محسوب می‌شود که البته ساخت یک فرودگاه در سه راهی بروجرد - نهاوند - ملایر به تصویب رسیده که اجرایی شدن آن موجبات امتنان شهروندان استان را از متولیان امر فراهم می‌نماید.

تأسیسات اقامتی - رفاهی :

یکی دیگر از عوامل بسیار مهم در جذب گردشگران وجود تأسیسات اقامتی - رفاهی گوناگون از جمله هتل‌ها، مهمانپذیرها، رستوران‌ها، اغذیه فروشی‌ها، و... می‌باشد که باعث جذب هر چه بیشتر گردشگران به مناطق توریستی می‌باشد. نبود امکانات رفاهی، اقامتی مناسب در این شهرستان در عدم جذب گردشگران به این منطقه نقش بسزایی دارد؛ به طوری که مراجعین و مسافران این مناطق از حداقل امکانات رفاهی نیز برخوردار نیستند. عدم وجود اقامتگاه، نبود سرویس‌های بهداشتی و آب‌خوری، نمازخانه، فروشگاه‌های اغذیه و سوپر مارکت‌ها در مسیر تفرجگاه‌های نهاوند از عوامل جذب ضعیف تفرجگران به این مناطق محسوب می‌گردد.

طبق آمار ارائه شده توسط هتل کوثر نهاوند در خصوص مسافران مقیم (اقامت شبانه) در نوروز ۹۲ و ۹۳ می‌توان اظهار کرد که این هتل در فروردین ماه سال ۹۳ جمعاً ۲۱۸ گردشگر ورودی داخلی (ایرانی) را مورد پذیرایی و اسکان قرار داده است که در مقایسه با سال ۹۲ که ۲۱۵ گردشگر ورودی (ایرانی) در این هتل اقامت شبانه داشته‌اند از اندکی افزایش برخوردار بوده است، اما متأسفانه از نظر ورود گردشگر خارجی آماری برای اقامتگاه‌های این شهرستان به ثبت نرسیده است.

در مجموع شهرستان نهاوند در زمینه‌ی امکانات اقامتی بسیار ضعیف بوده و در حال حاضر فقط یک هتل بنام «هتل کوثر» در این شهرستان ساخته شده که جابجایی نیاز گردشگران نخواهد بود و در این زمینه توجه بیشتری به بخش تأسیسات گردشگری احساس می‌گردد. همچنین وضعیت اشتغال نیز در این

بخش بسیار ضعیف می‌باشد. (همانطور که ملاحظه می‌گردد در جدول ۲ وضعیت اقامتگاه و دفاتر خدمات مسافرتی شهرستان نهاوند مشاهده می‌گردد).

جدول ۲: وضعیت اقامتگاه و دفاتر خدمات مسافرتی شهرستان نهاوند

متغیرها	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۸	۱۳۹۰
هتل	-	-	-	۱	۱	۱
مهمانپذیر	۲	۱	۱	۱	۱	۱
بین راهی	۳	۳	۳	۳	۳	۳
آژانس مسافرتی	-	-	-	-	۱	۲

مأخذ: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان همدان ۱۳۹۰

وضعیت فضای سبز:

خدمات فضای سبز در شهر نهاوند:

به طور کلی ۴۹۰۱۰ مترمربع پارک شهری در نهاوند موجود است. با توجه به رشد جمعیت و توسعه شهر بیشتر فضاهای اطراف شهر به ساخت و ساز اختصاص یافته و بهره برداری‌های بی‌رویه به منظور ساخت و ساز در حال حاضر آثار کمی از باغات اطراف باقی گذاشته است.

علل افزایش نیاز مردم نهاوند به توسعه فضای سبز:

باتوجه به بالا رفتن تراکم جمعیت و آلودگی روزافزون محیط شهری، نقش حیاتی فضای سبز شهر روزبه روز اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. فضای سبز شهری شامل احداث پارک‌ها از سطح محله‌ای تا پارک‌های شهر، پارک‌های جنگلی، فضاهای سبز حاشیه معابر، فضای سبز حفاظتی مناطق آلوده و جلوگیری از نفوذ بادهای غالب به شهرها می‌باشند.

فضای سبز به عنوان یک فیلتر طبیعی از آلودگی‌های محیطی می‌کاهد و تضمین کننده صحت و سلامت فردی و اجتماعی ساکنین شهر و آرامش محیط آن می‌باشد.

مهم ترین عامل افزایش نیاز مردم به پارک به شرح زیر است:

- ۱- افزایش جمعیت در شهر
- ۲- ایجاد و توسعه مراکز صنعتی و پرجمعیت
- ۳- افزایش وسائط نقلیه و فراهم آمدن تسهیلات مسافرت
- ۴- بالا رفتن سواد و سطح توقعات در آموزش اجتماعی
- ۵- افزایش درآمد سالیانه
- ۶- افزایش اوقات فراغت

۷- اهمیت دادن به مسأله تمدد اعصاب و بهداشت عمومی

۸- مورد توجه قرار گرفتن شهر نهاوند به لحاظ جذب توریست

در مجموع سطح فضای سبز در شهر نهاوند پایین تر از استاندارد می باشد. سرانه ها در همه محلات و نواحی شهر با توجه به نیازهای جمعیت نامطلوب است و در همه سطوح شهری نیاز به فضای سبز مشاهده می شود. عدم توزیع پراکندگی متناسب این کاربری در سطح محلات قابل مشاهده می باشد؛ بالاخص کمبود پارک های محله ای در سطح شهر (کاظم پور، ۱۳۸۹:۱۳۸۹). در مجموع تخریب و از بین بردن کاربری های فضای سبز و تغییر آن به کاربری های مسکونی از جمله مشکلاتی است که در بیشتر سطح شهر وجود دارد.

تبلیغات:

یکی از مهم ترین وظایف سازمان های گردشگری بازاریابی قطب های گردشگری داخلی است. جمع آوری اطلاعات کامل و جامعی از تمامی اماکن فرهنگی و جاذبه های شهرستان نهاوند در قالب فیلم، عکس، بروشور، کتابچه، پوستر، مجلات عکس و آگهی های تبلیغاتی می تواند گردشگران و دوستداران طبیعت و اماکن فرهنگی را از دیدن و آشنایی با این مناطق بهره مند ساخته و راهی جهت توسعه ی صنعت توریسم در این منطقه بگشاید. متأسفانه ضعف در تبلیغات و اطلاع رسانی از سوی نهادها و ارگان های ذیربط و همچنین صدا و سیما را می توان یکی از مشکلات جذب توریسم در این منطقه عنوان کرد. تبلیغات صورت گرفته طی سال های اخیر در حوزه شهرستان نهاوند بیشتر جنبه محلی داشته و از ابعاد منطقه ای و ملی کمتری برخوردار بوده است.

اقدامات مؤثر طی سالهای مختلف:

سال ۹۰:

- ساخت مستند من نهاوندم و قرار دادن این مستند در سایت نهاوند شهر من (بررسی تاریخ مادها - جنگ ها و معرفی سراب های شهرستان نهاوند)
- برگزاری همایش ملی توسعه نهاوند توسط دانشگاه پیام نور (پذیرش مقالات و ارائه ی چند مقاله منتخب در این خصوص)

سال ۹۱:

- برگزاری نمایشگاه صنایع دستی
- ساخت مستند دهفول و بررسی برخی از صنایع دستی از جمله گلیم بافی و منبت کاری

سال ۹۲:

- برگزاری همایش نهاوند شناسی در تهران
 - برگزاری نمایشگاه عکاسی از طبیعت شهرستان
 - برگزاری هفته فیلم و عکس توسط سینمای جوان
- سال ۹۳:

- برگزاری جشنواره آس‌های محلی در بام نهاوند در اردیبهشت (لازم به ذکر است این جشنواره هر ساله در مؤسسه علیمیرادیان در خیابان میرداماد تهران برگزار می‌شود و در سال ۹۳ در خود نهاوند برگزار شد.)
- در حاشیه این جشنواره، نمایشگاه صنایع دستی و عکس‌های جاذبه‌های شهرستان نهاوند نمایش داده شد.
- برگزاری نمایشگاه جاذبه‌های گردشگری در قالب صنایع دستی - عکس و سایر آثار
- سفر هیأت تجاری روسی به شهر نهاوند

امنیت گردشگران:

یکی دیگر از عوامل روبنایی در جذب گردشگران در یک منطقه امنیت اجتماعی موجود در محیط میزبان است که بدین منظور به ترتیب نیروی انسانی جهت جذب در بخش گردشگری به عنوان راهنمایان تور و کادر آژانس‌های گردشگری، آموزش پلیس‌های مستقر در فرودگاه‌ها و اماکن تفریحی و تفرجگاهی، آموزش هتل‌داری و... به نحو شایسته‌ای باید اقدام گردد که در این خصوص باید این آموزش از مقاطع تحصیلی پایین شروع شده تا چگونگی ارتباط با گردشگران به صورت جزئی از فرهنگ جامعه میزبان شود «زیرا مسافر به جایی می‌رود که از آزادی رفتار، پوشش و... برخوردار باشد و از امنیت و احترام لازم نیز برخوردار بوده و در رفاه و آسایش زندگی کند» (محلالتی ۴۴: ۱۳۸۰).

امنیت مورد نظر نه تنها شامل ارتباط کلامی با توریست‌هاست، بلکه وضعیت بیمه، تصادفات، رفاه و آسایش و آزادی مشروط بازدیدکنندگان را نیز در کانون توجه خود قرار می‌دهد. زیرا صنعت توریسم پدیده‌ای امنیت محور بوده و رعایت بعد امنیتی گردشگری می‌تواند تجربه سفر مناسب و مطلوبی برای بازدیدکنندگان پدید آورده که در منطقه مورد مطالعه نیز به‌ویژه در تفرجگاه‌های برون شهری این مهم بیش از پیش لازم است که مورد توجه قرار گیرد؛ چرا که از جمله مناطقی که به‌ویژه در شهرستان نهاوند از نظر امنیتی نیاز به توجه بیشتری دارد، منطقه گیان است که از نظر موقعیت جغرافیایی و راههای ارتباطی بن‌بست است از این رو هیچ راه مهم ارتباطی از کنار آن نمی‌گذرد و به همین جهت ارتباط شهر گیان با دیگر شهرها بسیار محدود است و این امر تا حدودی در پایین بودن سطح فرهنگی آن منطقه تأثیر داشته است.

تغییرات مدیریتی در حوزه گردشگری شهرستان نهاوند:

- طی سال‌های ۸۹ تا ۹۳ شهرستان نهاوند شاهد تغییرات متناوب مدیریتی در میراث فرهنگی بوده است:

- در سال ۸۸-۸۹ مسئولین میراث فرهنگی آقایان گودرزی و فرهادی
- در سال ۸۹-۹۰ مسئول میراث فرهنگی آقای سیف
- بین سالهای ۹۰-۹۲ سرپرست میراث فرهنگی آقای جعفری
- در سال ۹۲-۹۳ مسئول میراث فرهنگی آقای جلیلی
- در سال ۹۳-۹۴ مسئول میراث فرهنگی آقای جانجان

آسیب شناسی بازدید از اماکن و تفرجگاههای طبیعی (از بعد اقتصادی):

طبق بررسی های انجام شده مشخص شد که آمار خیلی دقیقی از تعداد بازدیدکنندگان اماکن گردشگری به ویژه تفرجگاههای طبیعی شهرستان وجود ندارد. به جز حمام حاج آقا تراب که علاوه بر گردشگران داخلی تعدادی گردشگر خارجی نیز در سالهای اخیر از آن دیدن کرده اند، بقیه جاذبه ها مورد بازدید گردشگران داخلی است. طبق آمار موجود در نوروز ۱۳۹۲ تعداد ۵۳۷۷ نفر از این سازه های معماری زیبا دیدن نموده اند که این میزان در نوروز ۱۳۹۳ به ۳۷۰۰ نفر کاهش یافته است که طبق نظر کارشناسان شرایط آب و هوایی نامطلوب و بارش زیاد در این ایام موجب این کاهش شده است.

درآمد حاصل از ورودی حمام حاج آقا تراب صرف مرمت و نگهداری از این بنا و تبلیغات شامل فیلم، عکس، کتابچه، نقشه و بروشور می گردد.

ورودی جنگل و سراب گیان که میزان آن برای هر خودرو ۱۵۰۰۰ ریال و هر موتورسیکلت ۷۰۰۰ ریال است. قبل از تقسیمات سیاسی جدید توسط شهرداری نهاوند و اینک توسط شهرداری گیان اخذ می شود. به طور مثال طبق برآورد سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان همدان در نوروز ۱۳۹۲ از تاریخ ۹۱/۱۲/۲۸ لغایت ۹۲/۰۱/۱۳ تعداد ۷۰۰۰ نفر از سراب گیان دیدن کرده اند که اگر این تعداد را ۱۷۵۰ خودرو حمل کرده باشند و از هر خودرو به طور متوسط تعرفه ۱۵۰۰۰ ریالی اخذ شده باشد ۲۶۲۵۰۰۰۰ ریال خواهد بود که اگر این مبلغ را به روز محاسبه کنیم مبلغ ۱۶۴۰۶۲۵ ریال به دست خواهد آمد که از این ارقام جهت ایجاد تسهیلاتی مانند اقامتگاههای شبانه، سرویس های بهداشتی، اغذیه فروشی ها و... می تواند به نحو مطلوب مورد استفاده واقع گردد که تا کنون این کار به نحو مطلوب انجام نگرفته است.

در رابطه با نقش گردشگری و درآمدهای حاصل از آن در اقتصاد منطقه باید گفت که اگر در سایر نقاط دیدنی و جذاب شهرستان نیز تعرفه های ورودی در نظر گرفته شود و توسط سازمانی خاص جمع آوری و به شکلی مناسب و مطلوب صرف ایجاد امکانات رفاهی و بهداشتی و تبلیغات جهت شناساندن این نقاط به گردشگران ایرانی و خارجی گردد، می تواند در جهت جذب هر چه بیشتر گردشگران به این مناطق نقش بسیار مهمی داشته باشد.

همچنین ایجاد بازار صنایع دستی در محل، فروش اغذیه محلی، فعال نمودن دهکده‌های توریستی، ایجاد فضاهای بازی و تفریح جهت استفاده عموم در جهت جذب هر چه بیشتر گردشگران به این مناطق نقش بسیار مهمی دارد..

بحث و نتیجه‌گیری:

در مجموع نتایج پژوهش بیانگر این است که شهرستان نهاوند علی‌رغم دارا بودن توانمندی‌های متعدد نتوانسته در جذب گردشگر داخلی و خارجی چندان موفق عمل نماید. توسعه گردشگری نهاوند ممکن نیست مگر با توجه بیشتر به بسیاری از زیرساخت‌ها، ایجاد امکاناتی مانند آسفالت جاده‌های اصلی، اختصاص بهتر و بیشتر سرویس‌های حمل و نقل عمومی، امکانات اقامتی - رفاهی مناسب، ایجاد تأسیسات رفاهی در کنار سایت‌های گردشگری، ثبات مدیریتی، توجه به میزان در آمد، توجه به میزان عرضه و تقاضا، توجه به میزان جمعیت و سن افراد و نیازهای افراد در سنین مختلف، توجه بیشتر به بعد امنیتی، آموزش هرچه بیشتر شهروندان، افزایش اماکن اسکان مسافر، فرهنگ سازی در خصوص برگزاری تورهای ورودی و خروجی با توجه به پتانسیل فوق‌العاده شهرستان و ...

در مجموع تسهیلات زیربنایی و روبنایی موجود در شهرستان نهاوند جهت جذب گردشگران مطلوب و کافی نبوده و عدم ثبات مدیریتی به‌ویژه در حوزه گردشگری از علل عدم توسعه نیافتگی شهرستان نهاوند تلقی می‌گردد که در این خصوص همت و عزم ملی ناشی از مشارکت بخش خصوصی و حمایت بخش دولتی را جهت انجام پروژه‌هایی در این خصوص طلب می‌نماید.

راهکارها و پیشنهادات جهت توسعه گردشگری شهرستان نهاوند:

به منظور رفع چالش‌های موجود در بخش گردشگری شهرستان نهاوند راهکارها و پیشنهادات زیر ارائه می‌گردد:

- توجه به بخش گردشگری به عنوان محور توسعه پایدار در منطقه و ایجاد ثبات در حوزه‌های مدیریتی مربوطه.

- آموزش نیروی انسانی متخصص در بخش گردشگری از مقاطع پایین تحصیلی

- کمک همگانی، همه مکانی و همه زمانی شدن سفر با تسهیلاتی مانند بن سفر و سفر کارت به شیوه‌های نظارتی و اصولی.

- استفاده بهینه از منابع فراوان آبی در شهرستان و احداث سدها و دریاچه‌های مصنوعی جهت جذب گردشگران.

- حمایت از خدمات گردشگری جهت سهولت در سفر و رفت و آمد گردشگران به عنوان اصلی ترین ارکان گردشگری و برگزاری انواع تورهای گردشگری تخصصی و غیر تخصصی.
- ایجاد حوضچه‌های شنا و استفاده از قایق در این آبها جهت جلوگیری از مشکلات احتمالی.
- احداث ظرفشویی و رختشویی جهت مصارف روزانه و جلوگیری از آلودگی آبها.
- تهیه و نصب سطل‌های زباله جهت جلوگیری از آلودگی‌های زیست محیطی.
- نصب تله کابین در نواحی دره‌ای کوهستانی جهت استفاده گردشگران.
- نصب کمپینگ‌ها و جان پناه در نواحی کوهستانی منطقه به تعداد مناسب.
- توجه به خانه‌ها و کمپهای فصلی مناسب در روستاها به‌ویژه روستاهای هدف گردشگری.
- توجه بیشتر به ابعاد فرهنگی و آموزش هر چه بیشتر مردم در این خصوص از جمله: حفظ و نگهداشت فرهنگ نهاوندی از طریق توجه بیشتر به ضرب المثل‌های قدیمی و حفظ لهجه زیبای نهاوندی.
- واگذاری کلیه امور مسافرت به آژانس‌های گردشگری دارای مجوز.
- برگزاری بیشتر تورهای مختلف از جمله تورهای دامنه نوردی، غار نوردی، کوه نوردی، باستان شناسی و...
- فرهنگ سازی و آموزش شهروندان نهاوندی جهت مشارکت هر چه بیشتر و بهتر آنها از طرق مختلف از جمله بیل‌برد، پیامک، پخش بروشور، جزوه، CDها از طریق سیستم حمل و نقل و پایانه‌ها صورت پذیرد که خود گامی جهت رسیدن به توسعه پایدار و شهر سالم می‌باشد.
- دادن کیسه‌های زباله با شماره در ورودی سراب‌ها و تفرج گاههای طبیعی و تحویل کیسه در زمان برگشت و تشویق (مالی) افرادی که کیسه زباله خود را تحویل می‌دهند جهت ترویج و فرهنگ سازی در خصوص حفظ محیط زیست.
- تبلیغات ویژه‌ای در خصوص معرفی جاذبه‌های شهرستان نهاوند توسط رسانه‌ها، بروشورها، CDها و... صورت گیرد و با کمک و همراهی فرمانداری شهرستان در سایر استان‌های کشور توزیع گردد و بروشورها و CDها توسط سیستم حمل و نقل برون و درون شهری (در آنجا) بین مردم توزیع گردد.
- برگزاری جشنواره‌های (شیرینی پزی سنتی، آش و غذاهای سنتی، صنایع دستی، آداب و رسوم محلی و...)
- و همایش‌های علمی در موقعیت‌ها و زمان‌های خاص.
- پیشگام شدن مدیران ادارت و سازمان‌ها به همراه خانواده جهت شرکت در تورهای یک روزه طبیعت‌گردی و نهاوندگردی و اعلام بازتاب آن در رسانه‌ها و تشویق هر چه بیشتر مردم در این خصوص.

منابع و مآخذ:

- ۱- آپوستولوپولوس، ی. ۱۳۸۳. جامعه شناسی گردشگری، دکتر بیژن شفیعی، انتشارات وارسته، تهران. ۱۳-۴.
- ۲- آمار نامه استان همدان. ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰. سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان همدان.
- ۳- اداره منابع طبیعی شهرستان نهاوند. ۱۳۸۳. طرح توسعه جنگل کاری گیان.
- ۴- اداره کل میراث فرهنگی استان همدان. ۱۳۹۲. شکوه نوروز در هگمتانه، همدان سلام، ش ۲۲.
- ۵- جلیلی، ا. ۱۳۹۲. قلعه باستانی شهر نهاوند. همایش و هم اندیشی تخصصی تاریخ و فرهنگ شهرستان نهاوند، نهاوند، ده، بهمن. ۱۳۶-۱۴۲.
- ۶- حافظ نیا، م. ۱۳۸۴. مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی. چاپ یازدهم. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۶۲-۲۸۲.
- ۷- سیاه و شانی، ف. ۱۳۸۶. امکان سنجی اکوتوریسم شهرستان نهاوند با تأکید بر سرابها و ارتفاعات و باغهای حاشیه شهر. کارشناسی ارشد برنامه ریزی توریسم، آزاد ملایر. ۲۶۰ صفحه.
- ۸- سیف، م. ۱۳۹۰. شناخت ظرفیت های طبیعی گردشگری شهرستان نهاوند. کارشناسی ارشد برنامه ریزی توریسم، آزاد ملایر. ۱۴۵ صفحه.
- ۹- سالنامه آماری، ۱۳۹۰. استان همدان.
- ۱۰- سرشماری نفوس و مسکن. ۱۳۹۰. استان همدان.
- ۱۱- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان همدان و شهرستان نهاوند (جهت تهیه آمار)، ۱۳۹۳.
- ۱۲- سمنانی، ا. ۱۳۸۷. آسیب شناسی گردشگری ایران. iran.newspaper.com.
- ۱۳- شهبازی، ع. ۱۳۸۲. پیشینه معماری سنتی در نهاوند. فرهنگان، ۱۶: ۱۲۴-۱۲۱.
- ۱۴- صفی، س. ۱۳۸۵. بررسی تاثیر تعطیلات نوروز در نحوه گذراندن اوقات فراغت مردم (استان همدان). کارشناسی ارشد برنامه ریزی توریسم، آزاد ملایر. ۲۷۴ صفحه.
- ۱۵- _____ ۱۳۹۰. نقش گردشگری در توسعه و گسترش شهرستان نهاوند. همایش ملی طرح توسعه نهاوند، دانشگاه پیام نور نهاوند، دهم، اردیبهشت. ۵۴.
- ۱۶- _____ ۱۳۹۱. نقش ساختار مدیریت شهری در توسعه فرهنگ شهر و شهرنشینی. رساله دکتری، واحد علوم و تحقیقات تهران. ۲۰۹ صفحه.
- ۱۷- طالبیان، ع. ۱۳۸۸. نقش عوامل طبیعی در توسعه گردشگری شهرستان نهاوند، کارشناسی ارشد برنامه ریزی توریسم. آزاد ملایر. ۱۵۰ صفحه.
- ۱۸- کارگر، ب. ۱۳۸۶. توسعه شهرنشینی و صنعت گردشگری در ایران، اول. سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح. ۳۹.

۱۹- کاظم پور ، ز. ۱۳۸۹. بررسی سطح بندی خدمات شهری در نهاوند. کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری، آزاد ملایر. ۲۰۶ صفحه.

۲۰- نوابخش، م. صفی، س. ۱۳۹۲. جامعه شناسی سیاحت و گردشگری. اول. انتشارات بهمن برنا. ۲۷۷ صفحه.

۲۱- واحد اطلاعات و آمار فرمانداری شهرستان نهاوند. ۱۳۸۷.

22-Cohen, E. 1974. "Who Is a Tourist? A Conceptual Clarification", Sociological Review

Archive of SID